

Az érzékelés-, (fel)ismerés- és diszpozicionális igék inherens modalitása¹

Halm Tamás^{1,2}

1: Pázmány Péter Katolikus Egyetem; 2: Nyelvtudományi Kutatóközpont (Budapest)

Kivonat: A tanulmányban három igeosztályt vizsgálunk: az önkéntelen érzékelést (*lát*); az önkéntelen megismerést, ill. tudást (*felismer*, *ért*); valamint a fizikai diszpozíciót (*elér*, *bír*) kifejező igéket. Ezen igék szorosan összefüggő viselkedést mutatnak négy jelenséggel kapcsolatban: ezek a *tud* segédigével való kombinálhatóság, a diszpozicionális mediális igealakok képzése, a körülménymodalitást kifejező infinitívuszi főmondatokban való megjelenés és a segédigévé történő grammatikalizáció. Tézisem szerint ennek magyarázata az, hogy a szóban forgó igeosztályok tagjai a magyarban különleges, gazdag szemantikával rendelkeznek: a képességmodalitás a lexikai szemantikai reprezentációjuk részét képezi.

Kulcsszavak: képességmodalitás; lexikális modalitás; mediális igenem; infinitívuszi főmondatok; grammatikalizáció

The inherent modality of Hungarian verbs of perception, recognition, and disposition

Abstract: This paper is concerned with three verb classes in Hungarian: verbs of involuntary perception, of involuntary recognition and of physical disposition. Verbs falling into these natural classes pattern together across four, seemingly unrelated, phenomena: the incompatibility with an ability modal auxiliary, the existence of a dispositional middle voice form, the appearance in so-called root infinitives of circumstantial modality, and susceptibility to reinterpretation as auxiliaries. I argue that this is because of their unique, enriched semantics: such verbs have ability modality hard-wired into their lexical semantic representation.

Keywords: ability modality; lexical modality; middle voice; root infinitives; grammaticalization

¹ Szeretnék köszönetet mondani tanácsaikért és megjegyzéseikért a következő előadás, ill. konferencia résztvevőinek: Intézeti előadás (Nyelvtudományi Kutatóközpont, 2022 június) és AICED23 (Bukaresti Egyetem, 2022 június), valamint a jelen kötet szerkesztőjének, az Általános Nyelvészeti Tanulmányok főszerkesztőjének és a tanulmányom bírálóinak hasznos és részletes tanácsaikért. A tanulmányban bemutatott kutatást az NKFIH 129921 és a TKP2020-NKA-11 projektek keretében, valamint az MTA Bolyai Ösztöndíjának és az ÚNKP Bolyai Plusz Ösztöndíjának a támogatásával végeztem. Hálás vagyok a CEU budapesti könyvtárának, amely nagylelkűen, a rosszat jóval viszonzva, 2022–23 telén szívesen látta a bezárt közintézményekből fizikailag kiszorult magyar kutatókat. Tanulmányomat kislányomnak ajánlom, aki néhány hétig sima szemantikát tulajdonított ezeknek az igéknek (*nem tudom elérni a piros labdát*) és nagymamámnak, akitől kései éveiben gyakran hallottam, hogy *nem lát olvasni*.

1. Bevezetés

Tanulmányom empirikus fókuszában három igeosztály áll:

- az önkéntelen érzékelést (*involuntary perception*) kifejező igék: pl. *lát, hall, érez*;
- az önkéntelen fel-, vagy megismerést, ill. tudást (*involuntary (re)cognition*) kifejező igék: pl. *felismer, ért*;
- a fizikai diszpozíciót (*physical disposition*) kifejező igék: pl. *elér, bír*.²

Az ezen három osztály valamelyikébe eső igék első ránézésre talán meglepő módon szorosan összefüggő viselkedést mutatnak négy, látszólag független jelenséggel kapcsolatban. Először is jellemző rájuk, hogy nem kombinálhatóak a képességet³ kifejező *tud* modális segédigével:

- (1) a. #János tudja látni az óceánt a teraszáról.
b. János látja az óceánt a teraszáról.

Másrészt kizárólag ezen igéknek egy valódi részhalmazából (1. függelék) lehetséges diszpozicionális mediális igéket (*dispositional middles*) képezni:⁴

- (2) Innen látszik a hegycsúcs. (= „Innen mindenki számára látható a hegycsúcs.”)

Harmadrészt pedig ezen igék (és csak ezen igék) találhatóak meg az ún. körülménymodalitást kifejező infinitívuszos főmondatokban (*root infinitivals of circumstantial modality*):

- (3) Innen látni a hegycsúcsot. (= „Innen mindenki számára látható a hegycsúcs.”)

Végezetül: ezen igék egy részhalmazára jellemző, hogy maguk is képesek képességet kifejező segédigeként funkcionálni:

- (4) Nem látok olvasni. (= „Nem tudok olvasni, a látási képességem elégtelensége miatt.”)

² A vizsgált igék teljes listáját l. a 1., ill. a 2. függelékben.

³ A képességmodalitás a nemzetközi szakirodalomban (Bhatt 1999; Giannakidou 2001; Maier 2018; Giannakidou–Mari 2021) használt *ability modality* tükörfordítása. A képesség-, a diszpozicionális és a körülmény- modalitás viszonyát a 3. szakaszban vizsgálom részletesebben.

⁴ Tehát minden diszpozicionális mediális alakkal rendelkező ige ezekben az igeosztályokba esik, de nem minden ezekben az igeosztályokba eső igéből lehet diszpozicionális mediális alakot képezni: szükséges, de nem elégséges feltétel. A további szükséges feltételek tárgyalását l. a 4. szakaszban.

A fenti új empirikus megfigyelések tézisének szerint arra világítanak rá, hogy a szóban forgó igék a magyarban különleges, gazdag szemantikával rendelkeznek: a képességmodalitás a lexikai szemantikai reprezentációjuk részét képezi:

$$(5) \quad [[\text{lát}]]^{w,g} = \lambda x. \lambda y. \forall w' \in W [R^{y, \text{képesség}}(w)(w') \rightarrow \text{lát}^{w'}(y,x)]^5$$

Vagyis a *lát* ige szemantikai értéke egy olyan függvény, amelynek két individuum-argumentuma van. Az első (*x*) felel meg az ige tárgyának, a második (*y*) pedig az alanyának. Ennek megfelelően az igét tartalmazó mondat akkor és csak akkor igaz egy *w* lehetséges világban, ha minden olyan lehetséges *w'* világban, amely konzisztens az alany jelölétének *w*-beli képességeivel, és amelyben utóbbi tudatában van a releváns képességének és gyakorolja azt; igaz, hogy látja a tárgy jelölését (részletesebb tárgyalásért l. Giannakidou 2001; Giannakidou–Mari 2021).⁶

Ezt kifejezendő ezen igéket a továbbiakban a következőképpen fogom glosszázni: TUD.lát, TUD.ért, TUD.bír stb. Tézisének szerint korántsem véletlen, hogy ezeknek az igéknek van „beépített modalitásuk”. Általánosságban ugyanis alul-, ill. túlgenerálásához vezetne, ha egy ige kötelezően hordozná a modalitást, ezen igeosztály esetében azonban ez a probléma nem jelentkezik, mivel esetükben pl. a ’képes látni’-ből mindig logikailag következik a ’lát’. Végezetül pedig azt is megvizsgálom, hogy a modalitás lexikai kódolása mint stratégia milyen módon befolyásolja a munkamegosztást a különböző nyelvi modulok között (szintaxis, szemantika, pragmatika), valamint a beszélő és a hallgató között.

A tanulmány felépítése a következő. A 2. szakaszban a képesség-segédigével való kombinálhatóság hiányát vizsgálom. A 3. szakaszban az ún. körülménymodalitást kifejező infinitívuszos tagmondatok elemzésére nyújtok egy új javaslatot a szóban forgó igék lexikai szemantikai specializációjából kiindulva. Hasonló alapon a 4. szakaszban a diszpozicionális mediális igék szemantikáját elemzem. Az 5. szakaszban a modális segédigeként használt érzékelés-, (fel)ismerés- és fizikaidiszpozíció-igéket vizsgálom. A 6. szakaszban a szabad választást kifejező elemek engedélyezését tekintem át. A 7. szakaszban a miérttel foglalkozom: vagyis hogy miért éppen ezeknek az igéknek van beépített modalitásuk. A 8. szakasz a konklúzió, amit két függelék követ. Az első függelék a szóban forgó igék szintaktikai viselkedését áttekintő táblázatot, valamint annak diszkuszióját tartalmazza. A második függelék az egyes ige-szerkezet kombinációkra vonatkozó példamondatokat hoz.

Mivel a cikkben egy új, eddig nem vizsgált összefüggést mutatok be, a megszokottnál valamivel nagyobb hangsúlyt fektetek az empirikus adatok pontos és egzakt bemutatására. Emellett célom az, hogy felvázoljam, milyen elméleti kihívásokat és lehetőségeket rejtenek ezek adatok – a válaszjavaslataim szükségképpen tentatív jellegűek, és további vizsgálódást igényelnek majd.

⁵ A formula jobb oldalán szereplő *lát*(*y*,*x*) a modalitásmentes kétargumentumú *lát* predikátumot jelöli a logikai metanyelvben.

⁶ A formulával, ill. a szöveges interpretációval kapcsolatban köszönettel tartozom a kötet szerkesztőjének, Gyuris Beátának részletes tanácsaiért.

2. A képesség-segédigével való kombinálhatóság hiánya

Képzeljünk el egy olyan szituációt, melyben egy bizonyos Jánosnak olyan villája van, melynek terasza kilátással rendelkezik az óceánra. Ezt a tényállást angolul (és más nyelvekben is) egy képességmodalitást kifejező segédigével lehet megragadni:

- (6) John can see the ocean from his balcony.
János tud.3SG lát az óceán -ról övé terasz
'János látja az óceánt a teraszáról.'

Ezzel ellentétben a magyarban azt tapasztaljuk, hogy ha a szóban forgó igeosztályokba tartozó igéket a *tud* segédigével⁷ próbáljuk kombinálni, akkor szemantikailag rosszul formált mondatokat kapunk. (Ezt az az önkéntelenérzékelés-igék kapcsán már Kiefer (1984) is megfigyelte, a másik két igeosztályra vonatkozóan azonban, tudomásunk szerint, erre előttünk még nem mutattak rá.)

- (7) a. #János tud-ja lát-ni az óceánt a teraszáról.
tud-3SG TUD.lát-INF
b. János lát-ja az óceánt a teraszáról.
TUD.lát-3SG
- (8) a. #Nem tud-t-am fel-ismer-ni Jánost, mert maszkban volt.
tud-PST-1SG PRT-TUD.ismer-INF
b. Nem ismer-t-em fel Jánost, mert maszkban volt.
TUD.ismer-PST-1SG PRT
- (9) a. #Nem tud-om el-ér-ni a legfelső polcot.
tud-1SG PRT-TUD.ér-INF
b. Nem érem el a legfelső polcot.
TUD.ér-1SG PRT

A szemantikailag rosszul formált (#-tel jelölt) szerkezetekre a korpuszokban nem (vagy elenyésző számban) találunk példát (2. függelék), és az anyanyelvi beszélők erősen jelöltnek, nem természetesnek érzik őket.⁸ (A fentiekben mindegyik

⁷ A *tud*-ot a továbbiakban segédigeként kezelem, meg kell azonban jegyezni, hogy a segédigei kategória pontos mibenléte, lehetséges kritériumai korántsem triviális kérdés. Mivel azonban a tanulmányom középpontjában nem a szintaxis áll, ezért megelégszem azzal, hogy a szakirodalmi konszenzust (l. Kenesei 2001 és hivatkozások) elfogadva (miszerint ha léteznek a magyarban segédigék, akkor a *tud* közéjük sorolható) a *tud*-ot segédigének tekintem.

⁸ A cikk egyik bírálója jelezte, hogy a (8a) és (9a) mondatokat elfogadhatónak tartja. Ezzel kapcsolatban a következőket jegyezhetjük meg. Egyrészt itt nem szintaktikai, hanem szemantikai rosszulformáltságról van szó, ezért eleve azt várjuk, hogy a rossz mondatok is viszonylag elfogadhatóak: inkább erősen jelöltek, mintsem teljesen elfogadhatatlanok. Másrészt, ahogy a későbbiekben részletezzük, itt egy redundanciakerülési jelenségről van szó, és a redundanciakerülés bár erős, de megfelelő körülmények között abszolút felülírható követelmény. A későbbiekben, ezen szakasz legvégén explicit módon tárgyaljuk is, hogy mely esetekben lehet felülírni. Végezetül pedig, az MNSZ-korpuszból származó eredmények (2. függelék) egyértelműen azt mutatják, hogy a *tud*-segédigés variánsokat a beszélők nem vagy

igeosztályt egy-egy ige képviselte; l. a függelékeket egy, az összes szóban forgó igét tartalmazó összefoglaló táblázatért és példamondatokért.)

A fenti mintázat független attól, hogy generikus vagy epizodikus állításról van szó. Ennek belátására tekintsük először az alábbi situációt: Marinak magas dioptriájú szemüveget kell viselnie. Ebben az esetben Mari általános helyzetét a következő generikus állítással jellemezhetjük:

- (10) a. #Mari nem tud látni szemüveg nélkül.
tud-3SG TUD.lát-INF
b. Mari nem lát szemüveg nélkül.
TUD.lát-3SG

Egy másik forgatókönyvben képzeljük el, hogy a beszélő a távolban észreveszi egy ismerőst, felhívja őt telefonon és közben lelkesen integet neki. Az ismerős felveszi a telefont, és ekkor a beszélő rákérdez, hogy az ismerős vajon látja-e őt:

- (11) a. #Tud-sz lát-ni engem?
tud-2SG TUD.lát-INF
b. Lát-sz engem?
TUD.lát-2SG

A (11) példa tehát epizodikus használatot mutat. Vagyis mind generikus, mind epizodikus mondat esetén megáll, hogy a szóban forgó igék a képességet kifejező *tud* segédigével nem kombinálhatóak. Érdekes ezt összevetni pl. az angollal, ahol eltérő mintázatot látunk:

- (12) a. Mary can't see without her glasses.
Mari tud.3SG.NEG lát nélkül övé szemüveg
b. #Mary doesn't see without her glasses.
Mari AUX.3SG.NEG lát nélkül övé szemüveg
(szándékolt) jelentés: 'Mari nem lát a szemüvege nélkül.' (generikus)

- (13) a. Can you see me (right now)?
tud.2SG te lát engem épp most
b. Do you see me (right now)?
AUX.2SG te lát engem épp most
'Látsz engem?' (epizodikus)

Az angolban tehát, a magyartól eltérően, a képességet kifejező *can* modális segédige⁹ kombinálható egy önkéntelen érzékelést kifejező igével. Sőt, generikus állítás esetén

elenyésző gyakorisággal produkálják: tehát ha a percepció szintjén elfogadhatónak tűnnek is, a produkcióban nagyon erős és egyértelmű mintázat figyelhető meg.

⁹ A *can* segédige általánosságban természetesen más (pl. episztemikus vagy deontikus) modalitást is ki tud fejezni, ebben a kontextusban azonban egyértelműen képességet fejez ki. (Erre utal például, hogy a *may* segédigével ezekben a kontextusokban nem felcserélhető.)

a segédige jelenléte egyenesen kötelező – annak híján nem érhető el a képességmodalitás-olvasat. Mindez arra utal, hogy a magyarral ellentétben az angolban a szóban forgó igéknek nincs beépített modalitásuk.¹⁰

Ami a magyart illeti, a tézisem az, hogy ezen igék kombinálhatatlansága a *tud* segédigével a redundanciakerülés következménye: mivel a képességmodalitás már lexikálisan specifikálva van, redundáns újra, másodszer is bevezetni a szintaktikai levezetés során egy képességmodalitást kifejező segédigével.¹¹

Állításom tehát az, hogy az ilyen igéket tartalmazó mondatok által megfogalmazott állítás (*asserted meaning*) képességmodalitást tartalmaz, és az epizodikus (nem-generikus) olvasatok esetén jelentkező nem-modális interpretáció egy ún. aktualitási következmény (*actuality entailment* – Bhatt 1999).

(14) Tegnap este lát-t-am a királynőt.

TUD.lát-PST-1SG

i. ÁLLÍTÁS (ASSERTION):

‘Tegnap este rendelkeztem azzal a képességgel, hogy vizuálisan érzékeljem a királynőt.’

ii. LOGIKAI KÖVETKEZMÉNY (ENTAILMENT)

‘Tegnap este ténylegesen vizuálisan érzékelttem a királynőt.’

Az önkéntelen érzékelést, felismerést és tudást kifejező igék esetében ez a logikai következmény mindenképpen beáll, függetlenül attól, hogy a szóban forgó ige (ill. az azt tartalmazó mondat) perfektív (mint pl. a *felismer* a (7) mondatban) vagy imperfektív (mint pl. a *lát* a (6) mondatban). Ez tehát eltér az aktualitási következmények tipikus, több nyelvben dokumentált, a szakirodalomból jól ismert mintázatától, amelyben az aktualitási következmények csak a perfektív olvasat esetén lépnek fel (Bhatt 1999; Hacquard 2009).¹²

Tézisem szerint a fenti mintázat az igék szemantikájára vezethető vissza: arra, hogy önkéntelen érzékelést fejeznek ki (a felismerés és a tudás szintén érzékelésnek tekinthető egy absztraktabb értelemben). Ha képes vagyok valamit látni, akkor azt kvázi automatikusan, külön erőfeszítés nélkül, akaratlanul látni is fogom – hacsak nem teszek tudatos, akaratlagos lépéseket arra, hogy ezt a képességemet korlátozzam vagy kiiktassam (pl. eltakarom a szememet).

Azt, hogy az önkéntelenségnek kulcsszerepe van a jelenségben, az is bizonyítja, hogy az akaratlagos érzékelést (*voluntary perception*) vagy felismerést (*voluntary*

¹⁰ Ezen általánosítás alól első ránézésre kivételt képeznek a *recognize* ‘felismer’ és *understand* ‘megért’ igék (2. függelék), de jelen tanulmány keretei között más nyelvekre legfeljebb említés szintjén tudunk csak kitérni.

¹¹ A redundanciakerülés erős, de felülírható követelmény, és a későbbiekben látni fogjuk, hogy bizonyos, jól definiált esetekben felül is lehet írni.

¹² Fontos észrevenni, hogy a generikus-epizodikus és az imperfektív-perfektív egymástól független dimenziók:

	GENERIKUS	EPIZODIKUS
IMPERFEKTÍV	János nem lát szemüveg nélkül.	János tavaly decemberben, Londonban látta az angol királyt.
PERFEKTÍV	János mindenben meglátja a jót.	János meglátta a pisztolyt Mari kezében.

recognition) kifejező igék (mint a *néz* vagy a *felidéz*¹³) nagyon is kombinálhatóak a képességet kifejező *tud* modális segédigével (olyannyira, hogy a *tud* segédige nélkül, önmagukban nem is rendelkeznek képességmodalitással):

- (15) a. Mari nagyon szigorúan tud-ott néz-ni.
tud-PST.3SG néz-INF
= 'Mari régen rendelkezett a szigorúan nézés képességével.'
b. Mari nagyon szigorúan néz-ett.
néz-PST.3SG
= 'Mari nagyon szigorúan nézett (egy konkrét múltbeli időpontban).'
→ a képességmodalitási olvasat nem elérhető
- (16) a. Mari fel tud-ta idéz-ni a gyerekkori élményeit.
PRT tud-PST.3SG idéz-INF
= 'Mari a múltban rendelkezett az élményei felidézésének a képességével.
/ Mari egy múltbeli időpontban képes volt felidézni az élményeit.'
b. Mari fel-idéz-te a gyerekkori élményeit.
PRT-idéz-PST.3SG
= 'Mari egy konkrét múltbeli időpontban felidézte a gyermekkori élményeit.'

A fizikai diszpozíciót kifejező igék két csoportba sorolhatóak. Az első csoportba azok az igék esnek (*bír, tűr, győz, áll*), melyek egy fizikai vagy mentális képességet (állóképesség, türelem, kitartás, teherbírás, stressztűrés stb.) jelölnek. Ezek az igék a nyelvben önkéntelen, nem-akaratlagos igeeként vannak ábrázolva, ezért esetükben, akárcsak az önkéntelenérzékelés és -(fel)ismerés-igék esetén, az aktuális logikailag következik a lehetségesből. Ha bírom a hideget, akkor ez olyan képességem, adottságom, amit nem kell akaratlagosan gyakorolnom vagy érvényesítenem.

A második csoportba azok az igék esnek (*elér, befér, kifér, átfér*), amelyek két entitás relatív fizikai elhelyezkedését, ill. nagyságát fejezik ki. Ezen igék esetében a lehetőségből nem következik logikailag az aktuális megvalósulás: csak azért, mert valami elérhető távolságban van, még nem biztos, hogy fizikailag megragadom (*elér*), ill. csak azért, mert valami átfér valamin, nem biztos, hogy át is juttatom (*átfér*). Ahhoz, hogy ténylegesen megragadjak valami elérhető, akaratlagos cselekvést kell végezni. Ezen igék esetén az aktualitási következmények csak a perfektív olvasat esetén lépnek fel (összhangban Bhatt 1999, Hacquard 2009 és mások más nyelvekre vonatkozóan tett megfigyeléseivel):

¹³ A *lát-néz, emlékezik-felidéz* csak egy a számtalan önkéntelen-akaratlagos pár közül, melyek mind a fent illusztrált kontrasztot mutatják (2. függelék)

- (17) a. IMPERFEKTÍV OLVASAT
 (Már 10 éves koromban) el-ér-t-em a legfelső polcot,
 el-TUD.ér-PST-1SG
 i. ÁLLÍTÁS: '(már 10 éves koromban) rendelkeztem a legfelső polc elérésének a képességével'
 ii. AKTUALITÁSI KÖVETKEZMÉNY: nincsen
 le tudtam volna venni bármit.
- b. PERFEKTÍV OLVASAT
 El-ér-t-em a legfelső polcot
 el-TUD.ér-PST-1SG
 i. ÁLLÍTÁS: 'Rendeztem a legfelső polc elérésének a képességével'
 ii. AKTUALITÁSI KÖVETKEZMÉNY: 'Ténylegesen elértem a legfelső polcot'
 és levettem a lekvárt.

A (17a) mondat imperfektív olvasatú, ennek megfelelően nincsen aktualitás következmény. A (17b) mondat perfektív olvasatú, így beáll az aktualitási következmény. Megjegyzendő, hogy az *el* igekötőnek mind perfektív, mind imperfektív olvasata lehet (Dékány 2008), ezért az olvasatot a kontextusból (a második tagmondatból) tudjuk leolvasni.¹⁴

Mielőtt ezt a szakaszt lezárnánk, röviden ki kell térnünk még két kérdésre. Több nyelvből ismert a kétszeres (többszörös) modalitás jelensége, vagyis amikor egy mondatban két (több) modális operátor is megtalálható, és közöttük hatóköri viszonyok állnak fenn (Abraham 2001; Huang 2011):

- (18) I don't think I have any grants
 én AUX.NEG gondol én birtokol bármilyen ösztöndíjak
 you might could apply for. (Di Paolo 1989)
 te lehet tud pályázik rá
 'Nem hiszem, hogy lenne olyan ösztöndíjam, amire lehetséges volna, hogy tudnál pályázni.'

Az (18) mondatban tehát egy episztemikus modális operátor (*might*) vesz fel hatókört egy képességet kifejező modális operátor (*can*) fölött. Hasonló szerkezetek a magyarban is léteznek:

- (19) Esetleg Mari tudhat segíteni neked.
 'Lehetséges, hogy Mari tud segíteni neked.'

¹⁴ A teljesség kedvéért megjegyzendő, hogy az *elér* ige (legalább) két olvasattal rendelkezik: i) 'képes fizikailag megragadni egy tárgyat' (ezzel foglalkoztunk fentebb) és ii) 'kiharcol, kijár valamilyen eredményt' (pl. *A tanárok elérték, hogy megemeljék a fizetésüket.*) A második olvasatban az *elér* természetesen akaratlagos ige, így ennek megfelelően kombinálható a *tud*-dal (*A tanárok nem tudták elérni, hogy megemeljék a fizetésüket.*)

Itt a *-hat* által kifejezett lehetőségmodalitás-operátor rendelkezik hatókörrel a *tud* által kifejezett képességmodalitás-operátor felett.¹⁵ Mindezek fényében nem meglepő, hogy a lexikális képességmodalitással rendelkező igék esetén is megfigyelhető többszörös modalitás:

- (20) Esetleg Mari emlékezhet a PIN-kódra.
'Lehetséges, hogy Mari emlékszik a PIN-kódra.'

(20)-ban tehát a *-hat* által bevezetett episztemikus modális operátor vesz fel hatókört a lexikálisan specifikált képességmodalitás felett.

Ahogy fentebb írtuk, a szóban forgó igék kombinálhatatlansága a *tud* segédigével tézisünk szerint a redundanciakerülés következménye. Mivel a redundanciakerülés erős, de felülírható követelmény, a várakozásunk az volt, hogy ezt a követelményt bizonyos, jól definiált esetekben felül is lehet írni. Ez valóban így van. A fenti igék kombinálhatóak bizonyos körülmények között a „kopula + képes” kvázi-modálissegédigei konstrukcióval, és *tud* képességmodalitást kifejező segédigével is:

- (21) a. János a szembesítésen nem ismerte fel az elkövetőt.
TUD.ismer.PST.3SG PRT
b. János a szembesítésen nem volt képes fel-ismer-ni az elkövetőt.
KÉPESPRT-TUD.ismer-INF
c. János a szembesítésen nem tudta fel-ismer-ni az elkövetőt.
TUD PRT-TUD.ismer-INF

Fontos észrevenni, hogy általánosságban, bármely ige típus esetén a „kopula + képes” konstrukciót akkor tudjuk használni, ha valamely képesség megfeszítéséről, szélsőséges mértékig való gyakorlásáról van szó, amikor azt akarjuk kifejezni, hogy a képesség birtokosa **a** elment a képesség határáig:

- (22) a. [#]A pisztráng képes úszni.
b. A pisztráng tud úszni.
c. A pisztráng képes órákon át az árral szemben úszni.

Mivel a halaknak inherens képessége az úszni tudás, ezért a *képes* használata a (22a) mondatban szemantikai anomáliát okoz (*infelicitous*), helyette **a** (22b) mondat a természetes. A (22c) mondat teljesen jó, hiszen itt arról van szó, hogy a pisztráng egy inherens képességét megfeszíti, extrém mértékben gyakorolja.

¹⁵ És ahogy a kötet szerkesztője bírálatában rámutatott, az *esetleg* adverbium és a *-hat* által kifejezett operátor között ún. modálisegyezés (*modal concord*, Geurts–Huitink 2006) áll fenn: mindkét elem lehetőségmodalitást fejez ki külön-külön is, együttes megjelenésük esetén azonban ez nem kumulálódik, hanem a két elem mintegy összeolvad, tehát csak egyetlen lehetőségmodalitás-operátor aktív a mondatban. A példamondatban azért tartottam fontosnak az *esetleg* szerepeltetését, mert éppen ez teszi egyértelművé a modálisegyezés mechanizmusán keresztül, hogy a *-hat*-nak lehetőségmodalitás-olvasata van a fenti mondatban. A *-hat* lehetséges modális olvasataihoz l. Kiefer (2007, 322).

Vegyük észre, hogy az (21) mondatban is ilyen szituációról van szó. János a szembesítésen értelemszerűen megfeszítette a felismerési képességét, mindent megtett, hogy felismerje az elkövetőt. Egy ilyen helyzetben háromféle stratégiát alkalmazhat a beszélő. Az (21a)-ban egyszerűen a *felismer* igét alkalmazza: ez megfelelő, hiszen lexikailag specifikálva van benne a képességmodalitás. Ha azonban a beszélő mindenképpen hangsúlyozni akarja, hogy János extrém mértékben igénybe vette a releváns képességét, akkor azt a redundancia szándékos alkalmazásával teheti meg. Egyrészt használhatja a „kopula+képes” konstrukciót (21b), másrészt használhatja a *tud* segédigét (21c). Mindkét esetben redundáns mondatot kapunk, hiszen a képességmodalitásnak két exponense is megjelenik: egy lexikailag specifikált és egy szintaxisban bevezetett. Ezt egyfajta kontrasztív reduplikációnak is tekinthetjük (mint pl. *nagyon-nagyon* ’extrém mértékben nagyon’, *cukor-cukor* ’valódi cukor, nem nádcukor’, vö. Ghomeshi et al. 2004), ami szintén redundáns stratégia, és szintén egy bizonyos kvalitás, milyenség extrém mértékének a kódolása a célja.¹⁶

Végezetül a teljesség kedvéért megemlítendő, hogy a koerció jelensége az általunk vizsgált ígéknél is létezik:

- (23) a. Akármit mondok, a párom tudja úgy érteni, hogy az sértő legyen.
 b. Akármit mondok, a párom képes úgy érteni, hogy az sértő legyen.

Itt természetesen arról van szó, hogy az önkéntelen érzékelést kifejező *ért* igét koercióval akaratlagos ígéként használjuk (*szándékosan úgy érti, hogy...*), és mint ilyen, szabadon kombinálható a *tud* segédigével vagy a „kopula+képes” komplexummal.

3. Körülménymodalitást kifejező infinitívuszos főmondatok

Az ún. körülménymodalitást kifejező infinitívuszos főmondatok három, a szakirodalomban leírt fő jellemzője az, hogy i) önállóan, főmondatként képesek

¹⁶ A „kopula+képes”-nek van még egy különleges használata:

- (i) a. János tudott úszni. = ’János rendelkezett az úzás képességével.’
 b. *János képes volt úszni. = ’János rendelkezett az úzás képességével.’
 c. [Bár ki volt téve a tábla, hogy úszni tilos, mégis] János képes volt úszni. = ’János vette az arcátlanságot, volt olyan merész, pimasz stb., hogy ússzon.’

Vagyis a *képes*-t olyan esetben is tudjuk használni, amikor valójában nem az illető képességének a megfeszítését kívánjuk hangsúlyozni, hanem azt, hogy a cselekvésével valamilyen értelemben az elfogadható viselkedés határait feszegette. Grice-i logikát alkalmazva feltételezhetjük, hogy itt egy implikátúra lép fel. Mivel a hallgató tudja, hogy az úszni tudás nem extrém képesség egy felnőtt ember esetében, ezért kénytelen azt feltételezni, hogy a leírt esemény valamilyen más értelemben tekinthető kirívónak: János nem a fizikai úszni tudás tekintetében ment el a határig, hanem valamilyen más tekintetben, pl. a társadalmi elvárásokba illeszkedő viselkedést illetően. (Marginálisan a *tud*, *bír* is használható így: (Azt volt képes / bírta / tudta mondani, hogy...) Itt szeretnék köszönetet mondani Gulás Máténak a „kopula+képes” jelentésével kapcsolatos gondolatébresztő beszélgetésért.

funkcionálni annak ellenére, hogy a bennük szereplő főige egy (ragozatlan) infinitívusz, ii) modális jelentéssel bírnak és iii) generikus olvasatúak (Balogh 1890; Bartos 2002). A modális jelentést körülménymodalitásként (*circumstantial modality*) szokták jellemezni (Bartos 2002), ahogy azonban látni fogjuk, az ezen mondatokban megjelenő modalitás jól elemezhető képességmodalitásként.

Szembetűnő, hogy ebben a szerkezetben pontosan azok az igék fordulnak elő, amelyek nem tudnak kombinálódni a *tud* képességmodalitást kifejező segédigével (további példákért l. 1. függelék, 1. táblázat, ill. a 2. függelék példamondatait):

- (24) a. Innen lát-ni a hegycsúcsot.
 TUD.lát-INF
 'Innen az ember látja a hegycsúcsot.' (generikus)
- b. A hangjáról rögtön fel-ismer-ni Jánost.
 PRT-TUD.ismer-INF
 'Az ember a hangjáról rögtön felismeri (fel tudja ismerni) Jánost.'
- c. Padovából könnyen el-ér-ni mind a tengert, mind a hegyeket.
 PRT-TUD.ér-INF
 'Padovából az ember könnyen eléri (el tudja érni) mind a tengert, mind a hegyeket.'

Látható, hogy ez a szerkezet mindig egy általánosságban (generikusan) mindenkire igaz, képességre vonatkozó állítást fogalmaz meg: általában mindenkire igaz, hogy rendelkezik azzal a képességgel, hogy lássa a hegycsúcsot innen; általában mindenkire igaz, hogy rendelkezik azzal a képességgel, hogy rögtön a hangjáról felismerje Jánost; általában mindenkire igaz, hogy rendelkezik azzal a képességgel, hogy Padovából könnyen elérje mind a tengert, mind a hegyeket.

Bartos (2002) rámutat, hogy a fenti mondatok főmondatnak tekintendők, és meggyőzően érvel egy esetleges két-tagmondatos elemzés ellen.¹⁷ (Egy két-tagmondatos elemzés azt feltételezné, hogy az infinitívuszt tartalmazó mondatok egy néma főmondatnak vannak alárendelve, és a modális olvasatért egy, a néma főmondatban található modális operátor a felelős.)

¹⁷ Bartos (2002) érvei röviden a következők. 1) A néma főmondatos elemzés konzisztensen rossz szórendet jósol ige-igekötő inverzió esetén:

- (i) a. Alig lehet megérezni ezt a finom remegést.
 b. *Alig ~~lehet~~ megérezni ezt a finom remegést.
 c. Alig érezni meg ezt a finom remegést.
- 2) Az *-e* kérdő partikula elhelyezkedését szintén rosszul jelzi előre a néma főmondatos elemzés:
- (ii) a. Meg lehet-e ismerni a kanászt híres járásáról?
 b. *Meg ~~lehet~~-e ismerni a kanászt híres járásáról?
 c. Megismerni-e a kanászt híres járásáról?
- 3) Végezetül a határozószók elhelyezkedését illetően is téves predikciókat ad a néma főmondatos elemzés:
- (iii) a. Meg lehet általában/könnyen ismerni a kanászt.
 b. *Meg ~~lehet~~ általában/könnyen ismerni a kanászt.
 c. Általában/könnyen megismerni a kanászt.

Mivel azonban Bartos (2002), velünk ellentétben, nem feltételezi, hogy a szóban forgó igék inherensen modálisak (vagyis hogy lexikálisan modálisan vannak specifikálva), kénytelen feltételezni, hogy valahol a szintaxisban, éspedig közvetlenül a CP fölött vezetődik be egy néma modális operátor:

(25) MOD_{circ} [CP... [VP... V_{inf} ...]]

Ez a megoldás némileg szokatlan és atipikus, hiszen a CP-réteg elvileg egy főmondat (*root clause*) legfelső rétege, vagyis afölött általános elképzeléseink szerint nemigen helyezkedhet el semmi. Ezt tükrözi az is, hogy Bartos (2002) a saját elemzését félig tréfásan másfélmondatos elemzésnek (*sesqui-clausal analysis*) hívja, amely mintegy félúton helyezkedik ez az egymondatos és a kétmondatos elemzés között.

Bartos (2002) elemzése olyan szempontból sem tekinthető teljesnek, hogy nem ad pontos kritériumrendszert vagy magyarázatot arra vonatkozóan, hogy egyes igék miért vehetnek részt ebben a konstrukcióban, mások pedig miért nem. Bartos (2002) a következőképpen jellemzi az itt szereplő igéket: az alanyuk inaktív, valamilyenfajta kognitív reakció vagy részvétel (*participation*) valósul meg az alany részéről, valamint az alany cél (*goal*) vagy beneficiens (*beneficiary*) tematikus szereppel rendelkezik.

Dömötör (előkészületben) korpusznyelvészeti eszközökkel vizsgálta ezt a szerkezetet, és az igéket ekként jellemzi: nem-ágentív érzékelésigék *experiens* tematikus szerepű alanyaival.

Mind Bartos (2002), mind Dömötör (előkészületben) jól ragadja meg a szóban forgó igék bizonyos jellemzőit (pl. az önkéntelenséget), azonban a konkrét meghatározás túl szűk, ill. túl bő. Bartos (2002) jellemzése nem fedi le a fizikai-diszpozíció igéket (pl. *elér*, *befér*), hiszen ezeknél nem valósul meg kognitív reakció vagy részvétel, és ezek tematikus szerepe nem cél vagy beneficiens, hanem talán leginkább téma, amennyiben a fizikai elhelyezkedésükről vagy relatív méretükről teszünk állítást. A tematikus szerepnél maradván, az érzékelésigék alanyát helyesebb *experiens*ként jellemezni (ahogyan Dömötör (előkészületben) is teszi): két ige van, amelynél komolyan felmerülhet, hogy az alany cél/beneficiens: a *talál* és a *kap* – azonban a későbbiekben látni fogjuk, hogy (a szóban forgó szerkezetekben) ezek is érzékelésigékként funkcionálnak. Dömötör (előkészületben) pontosan ragadja meg az önkéntelen érzékelés- és (fel)ismerésigék jellemzését, nem tér ki azonban a fizikaidiszpozíció-igékre.

Mindkét fenti probléma (tehát a másfélmondatos elemzés és a részt vevő igék megragadásának a nehézségei) új megvilágításba kerül, ha elfogadjuk azt az elemzést, amit ebben a tanulmányban javaslok. Amennyiben a szóban forgó igék mind inherensen modálisak (amire a *tud* segédigével való kombinálhatatlanságuk, ill. a későbbi fejezetekben bemutatott jelenségek erős független bizonyítékot szolgáltatnak), úgy nincs szükség arra, hogy egy főmondaton kívüli néma modális operátort feltételezzünk. Egyben a részt vevő igék körének a meghatározása is leegyszerűsödik: mindazon igék, melyek lexikálisan képességmodalitással vannak specifikálva, vagyis a következő jól definiált igeosztályok tagjai: az önkéntelen érzékelést, az önkéntelen megismerést és tudást, valamint a fizikai diszpozíciót kifejező igék. Összességében tehát elmondható, hogy javaslatom (mely az érintett

igeosztály meghatározásának kapcsán Dömötör javaslatát követi, kiterjesztve azt a fizikai diszpozíciót kifejező igékre) megőrzi Bartos (2002) javaslatának a lényegi szerkezetét, miközben eliminálja annak egyes önkényes elemeit.^{18, 19}

Mielőtt folytatnánk, érdemes röviden kitérni egy látszólagos diszkrepanciára. Míg jelen tanulmányomban a *tud* segédigével, ill. a szóban forgó igékkel kapcsolatban képességmodalitásról beszélek, addig Bartos (2002) a tárgyalt főmondati infinitívuszos szerkezetnek körülménymodalitást (cirkumsztanciális modalitást) tulajdonít. Vajon két különböző modalitásról van-e szó, vagy csak terminológiai a különbség? Kiefer (2007: 322–324) részletesen tárgyalja a *képesség* (melyet ő a modalitással rokon, de attól eltérő kategóriának tart), valamint a cirkumsztanciális modalitás és a diszpozicionális modalitás kapcsolatát:

- (26) a. Anna nem tud zongorázni. (nem tanult meg zongorázni)
b. Anna most nem tud zongorázni. (túlságosan feldúlt lelkileg)
c. Anna itt nem tud zongorázni. (nincsen zongora)

Kiefer (2007) szerint az (26a) mondatban a *tud*-nak tisztán általános képességet jelölő olvasata van (mely olvasatot Kiefer nem tekinti szigorúan véve modálisnak). (26b) a diszpozicionális modális olvasat: Anna, bár általánosságban tud zongorázni, e pillanatban belső (fizikai vagy lelki) állapota miatt mégsem képes a zongorázásra (indiszponált). (26c) pedig a cirkumsztanciális modális olvasat: a külső körülmények azok, amelyek kizárják, hogy Anna, bár rendelkezik a zongorázás képességével, itt és most konkrétan gyakorolja ezen képességét.

Magam Kiefer (2007) megközelítésétől némileg eltérve, Giannakidou és Marit (2021) követve azt feltételezem, hogy i) a képesség modális kategória és ii)

¹⁸ Tanulmányom egyik bírálója felveti azt a kérdést, hogy hogyan elemezhetőek az *Innen láthatni a falut* típusú mondatok. Meglátásom szerint ez a mondat az *Innen lehet látni a falut* mondattal ekvivalens, és mindkét esetben többszörös modalitásról van szó (l. fentebb): egy episztemikus modális operátor (*-hat-, lehet*) vesz fel hatókört a lexikálisan specifikált, képességet kifejező modális operátor fölött. Általánosságban ez a szerkezet a mai magyarban erősen archaikus és improduktív, és csak bizonyos igékkel, mintegy fosszilizálódott összetételekben használatos archaizáló regiszterekben (*láthatni, tudhatni*). Ezen maradványok némelyike egyébként olyan igét tartalmaz, amely nem tartozik az általunk vizsgált körbe: pl.: *Azt mondhatni, hogy...* archaikusan létezik ugyan, de főmondati infinitívuszként a *mond* nem használható: **Nehezen mondani nemet egy ilyen kedves kérésre.*)

¹⁹ A tanulmány egyik bírálója ezen a ponton felvetette azt a kérdést, hogy az általam itt javasolt megoldás vajon nem önkényes-e (vagy akár kifejezetten önkényesebb a korábbi megoldásoknál) abban az értelemben, hogy a szóban forgó igék körét nem közös szemantikai tulajdonságok alapján határolom körül, hanem egyszerűen feltételezem, hogy azok az igék tartoznak ide, amelyek lexikai reprezentációjában szerepel a modalitás. Véleményem szerint két okból sem önkényes az általam javasolt megoldás: egyrészt a részt vevő igék köre szemantikailag meghatározott, amennyiben három, szemantikailag meghatározott igeosztály uniójaként írható le – arra vonatkozóan pedig, hogy miért ezen igeosztályok esetén áll fenn a modalitás lexikalizáltsága, a 7. szakaszban vázolok fel egy tentatív gondolatmenetet. Másrészt pedig, az általam javasolt megoldás (lexikailag kódolt modalitás) azért sem tekinthető véleményem szerint stipulatívnak, mert nem pusztán erre az egy jelenségre, hanem más, független jelenségekre is plauzibilis megoldást nyújt.

elválaszthatatlan a diszpozicionalitás és a cirkumsztancialitás dimenzióitól. Tekintsük az alábbi mondatot:

(27) János ki tudta rakni a Rubik-kockát.

Ennek jelentése kissé informálisan megfogalmazva a következő:

(28) Mindazon lehetséges világokban, melyekben

- 1) János rendelkezett a Rubik-kocka-kirakás általános képességével, és
- 2) János belső körülményei engedték a Rubik-kocka kirakását, és
- 3) János külső körülményei engedték a Rubik-kocka kirakását, és
- 4) János ki akarta rakni a Rubik-kockát;

azokban a lehetséges világokban (szituációkban) János ténylegesen kirakta a Rubik-kockát.

Véleményem szerint a fentiek alapján megalapozottan feltételezhető, hogy a vizsgált főmondati infinitívuszi szerkezetekben is képességmodalitással van dolgunk, amelynek, mint mindig, egyik jelentős komponense a cirkumsztancialitás, vagyis a külső körülmények korlátozó szerepe.²⁰

4. Diszpozicionális mediális igék

Az ún. diszpozicionális mediális igéket egyes tranzitív igékből képezhetjük. Ennek során a tranzitív ige külső argumentumát háttérbe szorítjuk (szintaktikailag elimináljuk) – ez általában jellemző a mediális igékre.²¹ A diszpozicionális mediális igék megkülönböztető jegye ezen túlmenően, hogy a mondatnak egy generikus képességmodalitás-olvasatot kölcsönöznek.

²⁰ A képességmodalitás ezen többkomponensű értelmezését támasztja alá az alábbi megfigyelés, melyre a kötet szerkesztője, Gyuris Beáta hívta fel a figyelmemet. Képzeljük el, hogy egy adott pillanatban János a teraszon áll, ahonnan általában lehet látni az óceánt, de éppen sűrű köd, eső vagy hó van, és ezért most mégsem látja az óceánt. Ilyenkor, bár János általános képessége fennáll, mégsem valósul meg az érzékelés, tehát az aktualitási következmény, úgy tűnik, mégsem áll be. Ezzel összefüggésben a fenti eset leírására használhatjuk a *János nem látja az óceánt* mondatot, annak ellenére, hogy az általános képessége igenis fennáll. Ez a probléma jól kezelhető, ha azt feltételezzük, hogy általános képességről van szó, amelyet azonban korlátoznak a belső (diszpozicionális) és a külső (cirkumsztancialis) körülmények. Jelen esetben, bár János általános képessége az óceán látására fennáll, a szükséges külső körülmények nem állnak fenn. Ezért az általános képességből ebben a konkrét szituációban nem következik az aktualitás. Ezzel összefüggően a fenti, tagadó mondat nem az általános képesség meglétét tagadja, hanem azt, hogy az általános képesség, a szükséges belső és a szükséges külső körülmények együttesen fennállnak.

²¹ A mediális igék további típusai: antikauzatív (*becsuk – becsukódik*), mediopasszív (*épít – építődik*), reflexív (*mos – mosakodik*), antipasszív (*épít – építkeznek*); részletekért l. Halm (2020).

Szembetűnő, hogy az ezen szerkezetben szereplő igék valódi részhalmozást képeznek azoknak az igéknek, amelyek nem kombinálhatóak a *tud* segédigével (1. függelék, 1. táblázat, ill. 2. függelék):

- (29) a. Innen lát-sz-ik a hegycsúcs.
TUD.lát-MID-3SG
'Általánosságban igaz, hogy az ember innen látja a hegycsúcsot.'
- b. Miről ismer-sz-ik fel a jó oktató?
TUD.ismer-MID-3SG PRT
'Általánosságban miről ismeri fel az ember a jó oktatót?'

Az önkéntelenérzékelés-igék és az önkéntelenfelismerés- és tudásigék szinte mind rendelkeznek vagy nyelvtörténetileg rendelkeztek diszpozicionális mediális alakokkal (néhány véletlen kivétellel²²). A fizikai diszpozíciót kifejező igék egyike sem rendelkezik diszpozicionális mediális alakokkal. Számos ilyen ige egyébként intranszitiv, és már csak ezért sem vehet részt ebben az alternációban (pl. *befér, kifér, átfér, elfér*). De a tranzitív fizikai diszpozíciót kifejező igéknek (pl. *elér*) sincsen diszpozicionális mediális alakja. Végezetül pedig megállapítható, hogy a magyarban semmilyen más igének nincsen diszpozicionális mediális alakja (ezzel tehát a diszpozicionális mediális a legkorlátozottabb a mediális igitípusok között).

Ez azt jelenti, hogy az inherens, lexikálisan specifikált lehetőségmodalitás szükséges, de nem elégséges előfeltétele a diszpozicionális mediális alternációban való részvételnek. Egyéb, szükséges feltételek: az ige legyen tranzitív és a belső argumentum stimulus/perceptum tematikus szereppel rendelkezzen. Ez utóbbi feltétel zárja ki fizikai diszpozíciót kifejező igéket, melyek belső argumentuma lokáció/théma típusú.

Alexiadou et al. (2012) javaslatát követve Halm (2020) azt feltételezte, hogy a diszpozicionális mediális szerkezetekben a modalitás forrás egy néma modális operátor, amely magasan a szintaxisban helyezkedik el. Jelen javaslatom alapján azonban nincsen szükség ilyen önkényes stipulációra, hiszen a modalitás már lexikálisan specifikálva van, a szóban forgó igék lexikális jelentésének a részét képezi. Ez egyben azt is megmagyarázza, hogy a diszpozicionális mediális alternáció miért éppen erre a szemantikailag jól definiált és zárt igeosztályra korlátozódik a magyarban. Összességében tehát elmondható, hogy javaslatom megőrzi Halm (2020) javaslatának a lényegi szerkezetét, miközben eliminálja annak egyes önkényes elemeit.

²² A kivételeket az 1. függelékben vizsgálom. Mint ismeretes, a medialitás a középmagyar korban volt produktív, a mai magyarban legfeljebb félproduktívnek tekinthető (Halm 2020): számos *ad hoc* lexikális kivétel és hiány jellemzi a medialitás paradigmáit, beleértve a diszpozicionális paradigmát is. Ez indokolja azt, hogy nem csak mai köznyelvi, hanem historikus és nyelvjárási adatokat is figyelembe veszek. Az az általánosítás ugyanis, hogy diszpozicionális mediális igét csak a *tud* segédigével nem kombinálható igékből képezhetünk, mindegyik nyelvtörténeti korban megáll. Ami változik, az az, hogy az idő elteltével, ahogy a paradigma veszít a produktivitásából, egyre több véletlen hiány (*accidental gap*) keletkezik a paradigmában: ez azonban az általunk vizsgált kérdésre merőleges, attól független folyamat.

A (29a) mondat szemantikáját a következőképpen adhatjuk meg (vö. Carlson 1989):

- (30) $\emptyset_{\text{GEN}}^{23}$ lát-sz-ik a hegycsúcs.
 TUD.lát-MID-3SG
 GEN[**személy**(x); $\forall w' \in W$ [$R^x_{\text{képesség}}(w)(w') \rightarrow \text{lát}^{w'}(\text{hegycsúcs}, x)$]]
 'Általánosságban az ember rendelkezik azzal a képességgel, hogy innen lássa a hegycsúcsot.'

A (30)-ban szereplő logikai formula részletesebb parafrázisa: általánosságban igaz a(z emberi) személyekre a következő: minden olyan lehetséges w' világban, amely konzisztens a w -beli képességekkel, és amelyben tudatában vannak a releváns képességeknek és gyakorolják őket, hogy látják innen a hegycsúcsot.

Az olyan nyelvekben, ahol a diszpozicionális mediális alternációban részt vevő igék köre szélesebb és változatosabb (ilyen pl. az angol vagy a héber), természetesen továbbra is plauzibilis lehet azt feltételezni, hogy a modalitás forrása egy, a szintaxisban bevezetett néma modális operátor. Ez annál is indokoltabb lehet, mert pl. az angolban láttuk, hogy az általunk vizsgált igeosztályba tartozó igék szabadon kombinálódnak a képességet kifejező modális segédigével, tehát nincs arra utaló jel, hogy a képességmodalitás a lexikai szemantikai reprezentációjuk része lenne.

A fentiekben azt feltételeztem, hogy az *-sz-* mediális (MID) szuffixum a külső argumentum szintaktikai szupressziójáért felel, a generikusságot pedig egy magasabban elhelyezkedő néma operátor (GEN) biztosítja.²⁴ Szembeötlő ugyanakkor, hogy bár a magyarban általában nagyon erősen fragmentált szinkretizmus tapasztalható a mediális igenem különböző típusai (antikauzatív, mediopasszív, antipasszív) és a MID szuffixum különböző alakjai között (*-(V)kVz-*, *-Vd-* stb.),²⁵ éppen a diszpozicionális mediális igenem és az *-sz-* szuffixum között a köznyelvben nagyon szoros kapcsolat, kölcsönösen egyértelmű megfeleltetés van (vagyis az *-sz-* mindig diszpozicionális mediális igenemet jelöl, és a diszpozicionális mediális igenemet mindig az *-sz-* jelöli).

Ezt a mintázatot kétféleképpen is modellezhetjük. Egyrészt feltehetjük, hogy maga az *-sz-* szuffixum (összetett *portmanteau* morfémaként) a szintaktikai argumentum-szupressziót és a genericitást is kódolja, vagyis maga az *-sz-* szuffixum a genericitás hangzó exponense; ez esetben azonban valahogyan számot kell adni arról, hogy a GEN operátor hogyan tud hatókört felvenni az *-sz-* szuffixumnál jóval magasabb pozíciókból. Másrészt feltehetjük azt is, hogy magasan a szintaxisban

²³ Ahogy a későbbiekben kifejtem, azt feltételezem, hogy a szintaxisban szerepel egy magasan elhelyezkedő néma generikusoperátor-kifejezés, ezt jelölöm a fenti példában \emptyset_{GEN} -nel. Ennek a logikai formában (LF) a GEN operátor feleltethető meg.

²⁴ A diszpozicionális mediális igék esetén Alexiadou–Doron (2002)-t követve azt feltételezem, hogy a mediális szuffixum hatására blokkolódik a külső argumentum szintaktikai pozíciójának a kiépülése. Ez azonban lehetetlenné teszi, hogy a külső argumentum helyét egy, a szintaxisban megjelenő elemmel töltsük ki, így tehát ahhoz, hogy igazságértékkel rendelkező proposíciót kapjunk, szükséges, hogy a külső argumentum helyén szereplő változót valamely operátor, konkrétan egy generikus operátor, kösse.

²⁵ Részletekért l. Halm (2020: 30)

helyezkedik el egy néma GEN operátor, amelynek a jelenléte mintegy engedélyezi a MID szuffixum *-sz-* allomorfjának a megjelenését (kontextuális allomorfia, vö. Bobaljik–Harley 2017). Ebben a megközelítésben tehát az *-sz-* csak az argumentum-szupressziót kódolná (vagyis tisztán mediális szuffixum lenne), viszont az allomorfíát a GEN operátor jelenléte kondicionálná. Mivel a fenti két modell közötti választás nem perdöntő a tanulmányunk fő tézise szempontjából, ezért annak megoldását, hely hiányában, későbbre kell hagynunk.

5. Képességet kifejező modális segédigeként

Az önkéntelen érzékelést, felismerést/tudást és fizikai diszpozíciót kifejező igék egy része (mint pl. *lát, ért, bír*) önmagában is tud képességet kifejező modális segédigeként funkcionálni (l. még 1. függelék, 1. táblázat; és 2. függelék):²⁶

- (31) a. Félig-meddig meg-vakul-t-am, nem lát-ok olvasni.
 '... nem tudok olvasni a látási képességem elégtelensége miatt'
 b. %Földrajzból nem értem megcsinálni a házit, kérhetek segítséget?²⁷
 '... nem tudom megcsinálni a házit az értelmi képességeim elégtelensége miatt, kérhetek segítséget?'
 c. Nem bírom felemelni a bőröndöt.
 'Nem tudom felemelni a bőröndöt a fizikai állóképességem elégtelensége miatt'

Ezen segédigei használatok elterjedtsége, elfogadhatósága változó²⁸ (példamondatokat l. a 2. függelékben):

- (32) a. *bír* teljesen elfogadható
 b. *tud*²⁹ teljesen elfogadható
 c. *győz* elfogadható (formálisabb regiszterekben)
 d. *talál* elfogadható (formálisabb regiszterekben)
 e. *lát* elfogadható a beszélők többsége számára
 f. *ér-kez-ik* dialektális/archaikus
 g. *ér* marginális
 h. *ért* nagyon marginális

²⁶ A *bír, lát, talál* és *tud* 'savoir; tudja, hogyan kell' (ez nem azonos a képességet kifejező, általánosabb *tud* 'pouvoir; képes rá' modális segédigével) segédigei használatát megemlíti Kálmán et al. (1989).

²⁷ Forrás: https://www.gyakorikerdesek.hu/kozoktatás-tanfolyamok_hazifeladat-kerdesek_7270538-foldrajzbol-nem-ertem-megcsinalni-a-hazit-kerhetek-segitsegetk-egy-otosom-mull

²⁸ A minősítések a szerző megítélését tükrözik, ezért mindenképpen pontosításra szorulnak majd (szélesebb körű adatgyűjtésre és -elemzésre lesz szükség). Anyanyelvi informánsokkal végzett előzetes informális konzultációk tapasztalata az, hogy a (32e) kivételével meglehetősen egységesek az elfogadhatósági intuíciók.

²⁹ *Savoir* értelemben (l. később, a 2. függelékben).

i. *lel* nagyon marginális

A fenti igék mindegyikénél (a *tud* és a *talál/lel* kivételével) megfigyelhető, hogy a segédigei használat elfogadhatóságát javítja, ha az ige egy tagadó jellegű operátor hatókörében áll:

- (33) a. [?]János vissza bírja tartani a kíváncsiságát.
 b. János nem bírja visszatartani a kíváncsiságát.
 c. János nehezen bírja visszatartani a kíváncsiságát.

Hasonló kontraszt nem-segédigei használatnál természetesen nem áll fenn:

- (34) a. János bírja a hideget.
 b. János nem bírja a hideget.
 c. János nehezen bírja a hideget.

Ezen jelenség magyarázatát későbbi munkákra kell hagynom.

Tézisem szerint a modális segédigei használatok grammatikalizációs folyamat eredményei. E folyamat kiindulópontja mindig olyan főige, amelynek a lexikális specifikációjában megtalálható a képességmodalitás (35a). A grammatikalizációs folyamat során ez az ige egyfajta típusemelésen megy át, melynek során a képesség típusa (vizuális, kognitív stb.) a modális restriktorában kerül újrakódolásra (35b).

- (34) a. $[[\text{lát}_{\text{főige}}]]^{w,g} = \lambda x. \lambda y. \forall w' \in W [R^y_{\text{képesség}}(w)(w') \rightarrow \text{lát}^{w'}(y,x)]$
 b. $[[\text{lát}_{\text{modális segédige}}]]^{w,g} = \lambda q. \forall w' \in W [R^y_{\text{vizuális képesség}}(w)(w') \rightarrow q(w')]$

A (34b) formula jelentése: a *lát* modális segédige szemantikai értéke olyan függvény, amely egy proposícióhoz az *igaz* igazságértéket rendeli akkor és csak akkor, ha a proposíció első argumentumának jelen *w* világunkban fennálló vizuális képességeivel kompatibilis valamennyi *w'* világra igaz az, hogy amennyiben ezen argumentum, ill. annak jelölését képező individuum, tisztában van a releváns vizuális képességeivel és gyakorolja is őket, akkor a proposíció az adott világban igaz. Vagyis konkrét példával élve, a *Mari lát olvasni* mondat akkor és csak akkor igaz, ha minden olyan világban (szituációban), amely konzisztens a mi aktuális világunkkal Mari vizuális képességeit illetően, igaz az, hogy ha Mari tisztában van ezen vizuális képességeivel és gyakorolja is őket, úgy Mari olvas.

Tanulmányom fő tézise plauzibilis magyarázatot nyújt arra, hogy miért éppen ezen fajta igékből lett modális segédige. Ezek az igék főigei jelentésük mellett eleve tartalmazták a képességmodalitás jelentéskomponensét is, ezért könnyűszerrel át lehetett értelmezni őket úgy, hogy a főigei jelentés mintegy beleolvadt a képességmodalitásba. Ez tekinthető a grammatikalizációs irodalomból jól ismert szemantikai kiüresedés (*semantic bleaching*) speciális esetének is; ahogyan az is gyakori jellemzője a grammatikalizációnak, hogy egy lexikális elemből funkcionális elem lesz – ahogyan itt is történik (főige → segédige) (vö. Heine–Kuteva 2002; Gelderen 2004).

6. FCI-engedélyezés

Az ún. szabad választást kifejező elemek (*free choice items*, a továbbiakban FCI) a magyarban (és más nyelvekben) is csak akkor fordulhatnak elő, ha egy (kvázi-)modális operátor hatókörében vannak (vö. Halm 2016a,b):

- (35) a. #Tegnap este bárki megnézte a naplementét. (nem-modális)
- b. Tegnap este bárki megnézhetette a naplementét. (lehetőségmodalitás)
- c. Tegnap este bárki meg tudta nézni a naplementét. (képességmodalitás)

Egy modális szuffixum (35b) vagy egy modális segédige (35c) képes hatókört felvenni az alanyi pozícióban lévő FCI fölött, így tudják engedélyezni.³⁰ Mivel tézisünk szerint az inherensen modális igék esetén a modalitás lexikálisan van specifikálva, az a várakozásunk, hogy rendkívül szűk a hatóköre, vagyis hogy nem lesz képes hatókört felvenni egy FCI fölött. Ezt látszik igazolni a (36) mondat elfogadhatatlansága:

- (36) #Tegnap este bárki látta a naplementét.

A (37) mondat teljesen jó: ez esetben azonban a *-hat* lehetőségmodalitást kifejező szuffixum vesz fel hatókört az FCI fölött:

- (37) Tegnap este bárki láthatta a naplementét.
 - állítás: 'lehetséges volt tegnap este bárkire vonatkozóan, hogy képes volt látni a naplementét'
 - következtetés: 'lehetséges volt tegnap este bárkire vonatkozóan, hogy látta a naplementét'

Fontos észrevenni, hogy mind a körülménymodalitást kifejező infinitívuszos főmondatokban, mind pedig a diszpozicionális mediális igét tartalmazó mondatokban engedélyezve van egy FCI:

- (38) a. Innen látni bármelyik hegycsúcsot.
- b. Innen látszik bármelyik hegycsúcs.

Mivel tézisünk szerint ezen mondatokban a képességmodalitás lexikailag specifikálva extrém szűk hatókört vesz fel, felmerül a kérdés, hogy mi engedélyezi itt az FCI-t. A válasz kézenfekvő: jól ismert tény, hogy sok nyelvben, így a magyarban is (Halm

³⁰ Halm (előkészületben) komplex hatóköri mintázatok vizsgálata alapján amellet érvel, hogy a modális operátor egy, a kiterjesztett igei frázishoz adjungált ModP projekció fejpozíciójában található, és onnan vesz fel hatókört a kiterjesztett igei frázis felett. Mivel a modális operátor szintaktikai exponense adott esetben kötött (*-hat* szuffixum), ezért Halm (előkészületben) azt feltételezi, hogy az operátor ún. jegymozgatás (*feature movement*) keretében emelkedik fel ebbe a hatóköri pozícióba. Plauzibilis azt feltételeznünk, hogy egy lexikailag az igéhez integrált modális operátor nem elérhető még a jegymozgatás számára sem.

2015; 2016) a genericitás (konkrétan: egy generikus operátor) képes engedélyezni az FCI-kat.

- (39) a. Ez a gyerek bármit megesz(ik). (generikus)
b. #Ez a gyerek tegnap este fél és 7 között bármit megevett. (epizodikus)

Bartos (2002) meggyőzően érvel amellett, hogy az általa vizsgált infinitívuszos főmondatok alapértelmezésükben generikusak és tartalmaznak egy generikus operátort. Halm (2020) szintén feltételezi egy generikus operátor jelenlétét a diszpozicionális mediális ígét tartalmazó mondatokban. Így tehát kézenfekvő a magyarázat, hogy a fenti szerkezetekben a generikus operátor az, ami az FCI-t engedélyezi.

7. De miért?

Érdeemes megvizsgálunk a kérdést, hogy vajon miért rendelkeznek ezek az ígék lexikailag specifikált modalitással és miért pont ezek az ígék rendelkeznek lexikailag specifikált modalitással.

Tentatív tézisem szerint a jelenség mozgatórugója a gazdaságosság elve (*economy principle*). A szintaktikai műveletek költségesek; ezért, ha egy ígét nagyon gyakran használunk képességmodalitás-operátor hatókörében, gazdaságosabb lehet inkább már a lexikonba belekódolni ezt a modalitást, mintsem mindig a szintaxisban fáradni vele egy modalitást kifejező szuffixum vagy segédige segítségével.

Ennek a lexikai megoldásnak természetesen éppen az a hátránya, ami az előnye is: a képességmodalitás elválaszthatatlanul hozzá van fűzve bizonyos ígékhez: ha mi a *lát* ígét akarjuk beilleszteni egy mondatba, kénytelenek vagyunk a modalitást is vinni ('képes látni'). Ez két esetben jelenthet problémát. Egyrészt, mi történik akkor, ha nem akarjuk a képességet állítani ('hogy x képes látni'), hanem csak és kizárólag az aktualitást szeretnénk állítani ('hogy x lát')? Ezt sajnos a modalitás lexikai beégetettsége miatt nem tudjuk megtenni. Vegyük azonban észre, hogy ez valójában nem probléma: ha valaki 'lát' (vagy 'autót szerel', vagy 'sakkozik'), abból logikailag következik, hogy 'képes látni' (vagy 'képes autót szerelni', vagy 'képes sakkozni'). Vagyis ha kimondjuk, hogy 'x lát', abból logikailag mindenképpen következik, hogy 'x képes látni', vagyis nem állhat elő valójában olyan helyzet, hogy a képességmodalitás lexikai specifikáltsága olyasmi kimondására kényszerítene minket, ami nem helytálló. Amire viszont rákényszerülünk, az a redundancia, hiszen kényszerűek vagyunk explicit módon kimondani valamit, ami egyébként logikailag is következne.

Másrészt viszont: a fenti konfiguráció mellett sohasem tudjuk közvetlenül azt állítani, hogy 'x lát', csak azt, hogy 'x képes látni'. Általánosságban ez végzetes probléma lenne: ha pl. a *sakkozik* ige is ilyen gazdag, modalizált lexikai szemantikával rendelkezne ('képes sakkozni'), akkor valóban csak azt tudnánk állítani, hogy 'x képes sakkozni', és az 'x sakkozik' predikátum kimondhatatlan, állíthatatlan lenne (*ineffability*). Ez természetesen drasztikusan csökkentené a nyelv kifejezőképességét, gyakorlatilag használhatatlanná téve a nyelvet.

Elképzelhető-e azonban olyan ígétípus vagy igeosztály, ahol ez a második probléma mégsem annyira végzetes? Egy esetben igen: olyan igék esetén, ahol a *képes p*-ből logikailag következik *p*. Ilyenkor az ineffabilitási probléma bár fennáll, de mégsem végzetes: bár a beszélő csak *képes p*-t tud mondani, de bízhat abban, hogy a hallgató végigfuttatja a logikai következtetést, és így a *p*-t is hozzáadja a beszélgetésben résztvevők által közösen igaznak tartott kijelentések halmazához (*common ground*), a beszélő szándéka szerint. Nem véletlen tehát, hogy a magyarban éppen az önkéntelen érzékelést, (fel)ismerést és fizikai diszpozíciót kifejező igéknél tapasztalható ez a jelenség, hiszen ezeknél, ahogy láttuk, *képes p*-ből valóban logikailag következik *p*.

Felmerülhet még a kérdés, hogy ha ez a lexikális stratégia gazdaságosabb, miért nem követi minden nyelv ezt a stratégiát? Ezzel kapcsolatban érdemes megfontolni azt, hogy ez a stratégia, bár bizonyos szempontból takarékos, jár extra költségekkel is. Megtakarítás, hogy nem szükséges egy modális segédigét beilleszteni és mozgatni. Ugyanakkor extra költség i) a redundancia (tehát hogy a modalitást akkor is explicit módon állítanunk kell, amikor amúgy csak az aktualitást szeretnénk állítani) és ii) a logikai következtetés állandó végigfuttatása (tehát hogy a hallgatónak kell a modalizált állításból következő nem-modális állítást logikailag kikövetkeztetni).

Összességében tehát a lexikális stratégiát alkalmazva a szintaxist tehermentesítjük, ugyanakkor viszont nagyobb feladat hárul a lexikonra (modalitás lexikai specifikálása) és a szemantikára (logikai következtetések kiszámolása). Másrészt a lexikális stratégia tehermentesíti a beszélőt (nem kell a szintaxisban modális segédigét vagy szuffixumot beilleszteni és mozgatni), ugyanakkor jobban megterheli a hallgatót (a *modális* → *aktuális* következtetést neki kell mindig „kiszámolnia”). Vagyis nincsen arról szó, hogy a lexikális stratégia a szintaktikai stratégiánál általánosan gazdaságosabb lenne: inkább kétfajta eltérő munkamegosztásról beszélhetünk az egyes nyelvi modulok, ill. a beszélő és a hallgató között.

Bár ebben a cikkben nem kívánok kifejezetten elköteleződni egyik elméleti iskola mellett sem, a fenti tárgyalásmódban egy implicit lexikalista felfogást követtem, amennyiben azt feltételeztem, hogy a lexikon a morfológiától és a szintaxistól egyértelműen elkülöníthető modul, amelyben ráadásul olyan összetett elemek is előfordulhatnak, mint a deskriptív jelentés mellett a modalitást is kötelezően tartalmazó igék. Ahogy az egyik bírálóm rámutatott, az általam vizsgált adatok alighanem modellezhetőek a szétosztott morfológia (*Distributed Morphology*, Halle–Marantz 1993) elméleti keretein belül is. Ez esetben némileg leegyszerűsítve azt feltételezhetjük, hogy a modalitás exponense minden esetben a morfoszintaxisban jelenik meg, viszont az általunk vizsgált igék esetén valamely okból fonológiailag egy néma elemként valósul meg. Egy ilyen megközelítésnek lennének előnyei: könnyen tudná például kezelni azt a megfigyelést, hogy bizonyos, emfatikus környezetekben a *tud* segédige hangzó módon is megjelenik. Ugyanakkor felvetődhet a kérdés, hogy ha ezek a mondatok valóban néma, de szintaktikailag aktív segédigét tartalmaznak, akkor a főige miért nem infinitívuszi alakban jelenik meg? Terjedelmi korlátok miatt a disztribúciós morfológiai megközelítés megvalósíthatóságának az elemzését későbbre kell hagynunk.

8. Konklúzió

Tanulmányom kiindulópontja az az új empirikusmegfigyelés-csokor volt, hogy a magyarban az önkéntelen érzékelést, felismerést és tudást, valamint fizikai diszpozíciót kifejező igék természetes osztályt alkotnak négy, első ránézésre egymástól független szintaktikai jelenség alapján:

- nem kombinálhatóak a *tud* képességet kifejező modális segédigével,
- csak ezen igék találhatóak meg az ún. körülménymodalitást kifejező főmondati infinitívuszokban
- csak ezen igék egy részéből képezhetőek diszpozicionális mediális igealakok
- csak ezen igék egy része képes önmagában képességet kifejező modális segédigeként funkcionálni

Tézisem szerint mindezen jelenségek jól magyarázhatóak akkor, ha azt feltételezzük, hogy a magyarban ezen igeosztályok tagjai az átlagosnál gazdagabb szemantikával rendelkeznek, amennyiben a képességmodalitás a lexikai specifikációjuk részét képezi. Vagyis ezek az igék inherensen modálisak, a modalitás része az alapjelentésüknek.

Irodalom

- Abraham, Werner 2001. Modals: toward explaining the “epistemic non-finiteness gap”. In Reimar Müller – Marga Reis (szerk.): *Modalität und Modalverben im Deutschen*. Hamburg: Helmut Buske. 7–36.
- Alexiadou, Artemis – Edit Doron 2012. The syntactic construction of two non-active Voices: Passive and middle. *Journal of Linguistics* 48: 1–34.
- Balogh Péter 1890. Főnévi igenév mint állítmány. *Magyar Nyelvőr* 19: 109–112.
- Bartos Huba 2002. Root infinitives. In: István Kenesei – Péter Siptár (szerk.): *Approaches to Hungarian* 8. Akadémiai Kiadó: Budapest, 13–38.
- Bhatt, Rajesh 1999. Covert modality in non-finite contexts. Doktori értekezés, University of Massachusetts.
- Bobaljik, Jonathan David – Heidi Harley. 2017. Suppletion is local: Evidence from Hiaki. In: Heather Newell – Máire Noonan – Glyne Piggott – Lisa Travis (eds.): *The structure of words at the interfaces*. Oxford: Oxford University Press. 141–152.
- Carlson, Gregory N. 1989. On the semantic composition of English generic sentences. In Gennaro Chierchia – Barbara H. Partee – Raymond Turner (szerk.): *Properties, types and meaning*, Vol. II: *Semantic issues*. Dordrecht: Kluwer. 167–192.
- Dékány, Éva. 2008. *El + verb complex predicates in Hungarian*. *Nordlyd* 35: 1–17.
- Di Paolo, Marianna 1989. Double modals as single lexical items. *American Speech* 64: 195–224.

- Dömötör Andrea. Előkészületben. Hány VAN nincs? A zéró létigék jellemzői és számítógépes elemzési lehetőségei. Doktori értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem.
- Gelderen, Elly van 2004. Grammaticalization as economy (Linguistik Aktuell 71). Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Geurts, Bart – Janneke Huitink. 2006. Modal concord. In: Paul Dekker – Hedde Zeijlstra (eds.): Concord phenomena and the syntax semantics interface. Malaga: ESSLLI. 15-20.
- Ghomeshi, Jila – Ray Jackendoff – Nicole Rosen – Kevin Russell 2004. Contrastive focus reduplication in English (the *salad-salad* paper). *Natural Language & Linguistic Theory* 22: 307–357.
- Giannakidou, Anastasia. 2001. The meaning of free choice. *Linguistics and Philosophy* 24: 659–735.
- Giannakidou, Anastasia – Alda Mari 2021. Truth and veridicality in grammar and thought: Mood, modality, and propositional attitudes. Chicago: University of Chicago Press.
- Hacquard, Valerie. 2009. On the interaction of aspect and modal auxiliaries. *Linguistics & Philosophy* 332: 279–312.
- Halle, Morris – Alec Marantz. 1993. Distributed Morphology and the pieces of inflection. In Kenneth Hale – Samuel Jay Keyser (eds.): *The view from Building 20*. Cambridge: MIT Press. 111–176.
- Halm, Tamás 2015. Free choice and aspect in Hungarian. In: Katalin É. Kiss – Balázs Surányi – Éva Dékány (szerk.): *Approaches to Hungarian*. Volume 14: Papers from the 2013 Piliscsaba Conference. Amsterdam: John Benjamins. 167–185.
- Halm, Tamás 2016. The grammar of free-choice items in Hungarian. Doktori értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem.
- Halm, Tamás 2020. Grammaticalization without feature economy: Evidence from the voice cycle in Hungarian. *Diachronica* 37: 1–42.
- Halm, Tamás. előkészületben. The relative scope of mood, quantification, negation, and focusing in Hungarian. Ms.
- Heine, Bernd – Tania Kuteva 2002. *World lexicon of grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Huang, Nick 2011. Multiple modals. Yale Grammatical Diversity Project: English in North America. (Online elérhetőség: <http://ygdp.yale.edu/phenomena/multiple-modals>. Letöltés időpontja: 2023-10-09). Aktualizálta: Tom McCoy (2015) és Katie Martin (2018).
- Kálmán C. György – Kálmán László – Nádasdy Ádám – Prószéky Gábor 1989. A magyar segédigék rendszere. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 17: 49–103.
- Kenesei, István 2001. Criteria for auxiliaries in Hungarian. In: István Kenesei (szerk.): *Argument structure in Hungarian*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 73–106.
- Kiefer Ferenc 1984. A *tud* segédige jelentéséről. *Magyar Nyelv* 80: 144–160.
- Maier, John. 2018. Ability, modality, and genericity. *Philosophical Studies* 175: 411–428.
- Oravecz, Csaba – Tamás Váradi – Bálint Sass 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. In: *Proceedings of the Ninth International Conference on Language*

1. függelék: Igék és szerkezetek – Áttekintő táblázat

		inkompatibilitás a <i>tud</i> segédigével	körülmény-modalitást kifejező főmondati infinitívusz	diszpozicionális mediális alak	modális segédige
önkéntelen érzékelés	<i>lát</i>	✓	✓	✓	✓
	<i>hall</i>	✓	✓	✓	✗
	<i>érez</i>	✓	✓	✓	✗
önkéntelen (fel)ismerés	<i>jelismer</i>	✓	✓	†	✗
	<i>megismer</i>	✓	✓	†	✗
	<i>ismer</i>	✓	✓	†	✗
	<i>tud</i>	✓	✓	✗	✓
	<i>tapasztal</i>	✓	✓	✗	✗
	<i>ért</i>	✓	✓	%	%
	<i>emlékezik</i>	✓	✓	(intranszitiv)	✗
	<i>talál</i>	✓	✓	%	✓
	<i>kap</i> 'talál'	✓	✓	%	✗
	<i>lel</i>	✓	✓	†	%
	<i>olvas</i> 'olvasva megtalál'	✓	✓	✗	✗
fizikai diszpozíció	<i>elér</i>	✓	✓	✗	%
	<i>bír</i>	✓	✓	✗	✓
	<i>kibír</i>	✓	✓	✗	✗
	<i>elbír</i>	✓	✓	✗	✗
	<i>tűr</i>	✓	?	✗	✗
	<i>győz</i>	✓	✓	✗	✓
	<i>áll</i> 'kibír, elvisel'	✓	?	✗	✗
	<i>befér</i>	✓	✓	(intranszitiv)	✗
	<i>átfér</i>	✓	✓	(intranszitiv)	✗
	<i>kifér</i>	✓	✓	(intranszitiv)	✗
	<i>elfér</i>	✓	✓	(intranszitiv)	✗

Jelmagy.: ✓: igen

✗: nem

†: archaikus

%: dialektális

?: bizonytalan

1. táblázat: Igék és szerkezetek

Az 1. táblázatból a következő mintázat olvasható ki. A vizsgált szemantikai osztályokba (önkéntelen érzékelés, önkéntelen (fel)ismerés, fizikai diszpozíció) eső igék mindegyikére jellemző a lexikailag specifikált képességmodalitás. Ennek tesztje a tud képességmodalitási segédigével való kombinálhatatlanság, ami mindegyik igére jellemző (és csak ezekre az igékre jellemző).

A körülménymodalitást kifejező infinitívuszos főmondati szerkezetben való részvételnek szükséges és elégséges feltétele a lexikailag specifikált képességmodalitás.

A diszpozicionális mediális szerkezetben való részvételnek szükséges, de nem elégséges feltétele a lexikailag specifikált képességmodalitás. További szükséges feltétel triviálisan a tranzitivitás, valamint az, hogy a belső argumentum érzéklet/inger (*percept/stimulus*) típusú legyen, nem pedig téma/hely (*theme/location*) típusú. Ez alól az általánosítás alól kivételt képeznek a tudásigék: míg az *ismer*-nek van diszpozicionális mediális alakja (*ismerszik*), addig a *tud*-nak és a *tapasztal*-nak nincsen (**tudszik*, **tapasztalszik*). Ez utóbbi alakok nem létezése alighanem véletlen hiánynak (*accidental gap*) tekinthető, ami olyan szempontból nem meglepő, hogy a mediális igenem a magyarban általánosságban is legfeljebb félproduktív, számos *ad hoc* lexikális kivétellel és hiánnyal (vö. Halm 2020).³¹

Az, hogy melyik ige alakult át modális segédigévé a grammatikalizáció során, alapvetően véletlenszerűnek tűnik: a *lát* igen, a *hall* és az *érez* nem, a *tud* és a *talál* igen, az *ismer* és a *lel* nem, a *bír* és a *győz* igen, a *tűr* és az *áll* nem. Talán megkockáztathatjuk azt a tentatív általánosítást, hogy a hasonló jelentésű igék közül a gyakoribbak estek át ilyen grammatikalizáción – ezt azonban a későbbiekben szükséges lesz számszerűleg is alátámasztani.

E függelék zárásaként érdemes megemlíteni néhány igét, amelyek első ránézésre talán kilógnak a sorból. A *talál* és a *lel* igéket azért sorolhatjuk az önkéntelenfelismerés-igék közé, mert bár a keresés nyilván akaratlagos tevékenység, maga a megtalálás egy pillanatszerű önkéntelen esemény, melynek lényege a keresett tárgy vagy személy önkéntelen érzékelése és felismerése.

A *kap* ige szintén csak látszólag kakukktojás: az általunk vizsgált szerkezetekben ugyanis a *kap* valójában a *talál* ige szinonimájaként szerepel:

- (40) Nehezen kapni taxit Budapesten.
'Nehezen találni taxit Budapesten.'

Ez természetesen nem meglepő. Közismert, hogy bizonyos dialektusokban (így például a Székelyföldön) elsősorban a *kap* szó használatos *talál* jelentésben, de a köznyelvben is használjuk a *kap*-ot 'talál' értelemben, pl.:

- (41) A Nyugati téren szinte lehetetlen parkolóhelyet kapni.
'A Nyugati téren szinte lehetetlen parkolóhelyet találni.'

³¹ A *(ki)tudódik* igealak létezik, ez azonban nem egy diszpozicionális mediális alak, hanem egy antikauzatív (esetleg mediopasszív) forma: bár a külső argumentum szupressziója itt is megtörténik, hiányzik a generikus olvasat és a modalitás. Archaikusan használatos volt a *tudatik* forma is, ez azonban nem mediális, hanem passzív igenemű.

A (41) nyilvánvalóan nem azt jelenti, hogy valaki kiosztja a parkolóhelyeket, és tőle lehetetlen parkolóhelyet szerezni.

Végezetül: az önkéntelen(fel)ismerés-igék között tüntettük fel az *olvas*-t is, amely előfordul körülménymodalitást kifejező főmondati infinitívusban is (2. függelék):

- (42) Mindenhol azt olvasni, hogy a terhességre nem veszélyes a COVID-19 fertőzés.

Fontos észrevenni, hogy ezekben a mondatokban az *olvas* valójában a 'szövegben (olvasással) megtalál' szinonimájaként szerepel. Dömötör (megjelenés alatt: 63) hasonló következtetésre jut egy átfogó korpuszvizsgálat eredményeit elemezve: „[az olvas] a [szóban forgó] példákban a 'könyvben, szövegben (meg)talál valamit' szinonimájaként értelmezhető”.

2. függelék: Igék és szerkezetek – Példamondatok

Ebben a függelékben a szóban forgó igékre és szerkezetekre hozok példamondatokat. Korpuszként a Magyar Nemzeti Szövegtárat (MNSZ; Oravecz et al. 2014) használtam.

1. Inkompatibilitás a tud képességmodalitást kifejező segédigével:

1.1. Érzékelésigék

lát

- (44) a. #A vak újra tud látni. 0 MNSZ-találat³²
b. A vak újra lát. 1190 MNSZ-találat³³

hall

- (45) a. #Tudsz hallani engem?
b. Hallasz engem?

Érdemes ezt kontrasztba állítani az akaratlagos *hallgat*-tal:

- (46) a. Tudsz zenét hallgatni a munkahelyeden?
b. Hallgatsz zenét a munkahelyeden?

A (46b) mondat esetén csak egy nem-modális, habituális olvasat érhető el.

- (47) a. #János újra tud hallani! 0 MNSZ-találat³⁴

³² A CQL-keresőkifejezés: [lemma="újra"] [lemma="tud"] [word="látni"]

³³ CQL = [lemma="újra"] [lemma="lát"]

³⁴ CQL = [lemma="újra"] [lemma="tud"] [word="hallani"]

b. János újra hall!

8 MNSZ-találat³⁵

A (47b) mondat egy lehetséges kontextusa: János végre hallókészüléket kapott.

érez

- (48) a. #Tudod érezni a pulzusát? 0 MNSZ-találat³⁶
b. Érzed a pulzusát? 20 MNSZ-találat³⁷

Érdemes ezt kontrasztba állítani az akaratlagos *kitapint*-tal:

- (49) a. Ki tudod tapintani a pulzusát? (akaratlagos cselekvés)
b. Kitapintod a pulzusát? (akaratlagos cselekvés)

1.2. Önkéntelen (fel)ismerésigék

*megismer*₁ ‘felismer’, *felismer*

- (50) a. #Nem tudtam {meg|fel}ismerni Jánost, mert maszkban volt.
b. Nem ismertem {meg|fel} Jánost, mert maszkban volt.

Érdemes a fenti mintázatot kontrasztba állítani az akaratlagos cselekvést kifejező *megismer*₂-vel:

- (51) a. Sosem tudtam igazán jól megismerni Marit.
b. Sosem ismertem meg igazán jól Marit.

emlékezik

- (52) a. #Mari tudott emlékezni János telefonszámára
b. Mari emlékezett János telefonszámára.

Érdemes megfigyelni a kontrasztot az akaratlagos *felidéz*-zel:

- (53) a. Mari fel tudta idézni a gyerekkori élményeit.
b. Mari felidézte a gyerekkori élményeit.

ért

- (54) a. #Nem tudom érteni a formális szemantikát.
b. Nem értem a formális szemantikát.

Érdemes a fenti mintázatot kontrasztba állítani az akaratlagos cselekvést kifejező *értelmez*-zel:

- (55) a. Nem tudtam jól értelmezni a helyzetet.

³⁵ CQL = [lemma="újra"] [lemma="hall"]

³⁶ CQL = [lemma="tud"] [word="érezni"] [word="a"] [lemma="pulzus | szívverés | lélegzés"]

³⁷ CQL = [lemma="érez"] [word="a"] [lemma="pulzus | szívverés | lélegzés"]

b. Nem értelmeztem jól a helyzetet.

ismer

- (56) a. #Nem tudtam jól ismerni őt azokban az években.
b. Nem ismertem őt jól azokban az években.

Érdeemes a fenti mintázatot kontrasztba állítani az akaratlagos ismeretszerzést kifejező igékkel (*megismer, megtud*):

(57) Nem tudtam jól megismerni őt azokban az években.

(58) ³Na, leírtam mindent, amit eddig meg tudtam tudni.³⁸

talál

- (59) a. #Nem tudtam parkolóhelyet találni. 0 MNSZ-találat³⁹
b. Nem találtam parkolóhelyet. 20 MNSZ-találat⁴⁰

kap ‘talál’

- (60) a. #Tudtam kapni parkolóhelyet. 0 MNSZ-találat⁴¹
b. Kaptam parkolóhelyet. 4 MNSZ-találat⁴²

lel

- (61) a. #Nem tudott nyugalmat lelni. 1 MNSZ-találat⁴³
b. Nem lelt nyugalmat. 71 MNSZ-találat⁴⁴

1.3. Fizikaidiszpozíció-igék

*elér*⁴⁵

- (62) a. #Nem tudom elérni a távirányítót
b. Nem érem el a távirányítót.

³⁸ Ez egy ténylegesen atesztált mondat; az enyhe jelöltség valószínűleg a haplológia miatt érzékelhető (*meg tudtam tudni*).

³⁹ CQL = [word="nem"] [lemma="tud"] [lemma="parkoló | parkolóhely"] [word="találni"] / [word="nem"] [lemma="tud"] [word="találni"] [lemma="parkoló | parkolóhely"]

⁴⁰ CQL = [word="nem"] [lemma="talál"] [lemma="parkoló | parkolóhely"]

⁴¹ CQL = [lemma="tud"] [word="kapni"] [lemma="parkoló | parkolóhely"]

⁴² CQL = [lemma="kap"] [lemma="parkoló | parkolóhely"]

⁴³ CQL = [lemma="tud"] [lemma="nyugalom"] [word="lelni"] / [lemma="tud"] [word="lelni"] [lemma="nyugalom"]

⁴⁴ CQL = [lemma="lel"] [lemma="nyugalom"]

⁴⁵ Az *elér* ige kétértelműségével kapcsolatban l. a megjegyzésünket fentebb (13. lábjegyzet).

{ki}bír

- (63) a. #Mari tudja bírni a kritikát. 0 MNSZ-találat⁴⁶
b. Mari bírja a kritikát. 107 MNSZ-találat⁴⁷
- (64) a. #János nem tudja bírni a hideget. 0 MNSZ-találat⁴⁸
b. János nem bírja a hideget. 269 MNSZ-találat⁴⁹

Érdemes megfigyelni a kontrasztot az akaratlagos⁵⁰ *elvisel* igével:

- (65) a. János nem tudja elviselni a kritikát. 12 MNSZ-találat⁵¹
b. János nem viseli el a kritikát. 8 MNSZ-találat⁵²

tűr

- (66) a. #Jól tudom tűrni a hideget. 0 MNSZ-találat⁵³
b. Jól tűröm a hideget. 18 MNSZ-találat⁵⁴

áll

- (67) a. #János tudja állni az ütések. 1 MNSZ-találat⁵⁵
b. János állja az ütések. 40 MNSZ-találat⁵⁶

elbír

- (68) a. #Mari el tudja bírni a bőröndöt. 0 MNSZ-találat⁵⁷
b. Mari elbírja a bőröndöt. 21 MNSZ-találat⁵⁸

Érdemes megfigyelni a kontrasztot az akaratlagos *felemel*-lel:

- (69) a. Mari fel tudja emelni a bőröndöt.
b. Mari felemeli a bőröndöt.

⁴⁶ CQL = [lemma="tud"] [word="bírn"] [word="a"] [lemma="kritika"]

⁴⁷ CQL = [lemma="bír"] [word="a"] [lemma="kritika"]

⁴⁸ CQL = [lemma="tud"] [word="bírn"] [word="a"] [lemma="hideg | meleg"]

⁴⁹ CQL = [lemma="bír"] [word="a"] [lemma="hideg | meleg"]

⁵⁰ Az *elvisel* akaratlagossága könnyen belátható az alábbi kontrasztot megfigyelve:

(i) a. Nem vagyok hajlandó elviselni a mellőzést.

b. #Nem vagyok hajlandó bírni a mellőzést.

⁵¹ CQL = [word="nem"] [lemma="tud"] [word="elviselni"] [word="a"]
[lemma="kritika | kudarc | megaláztatás | szégyen"]

⁵² CQL = [word="nem"] [lemma="visel"] [word="el"] [word="a"]
[lemma="kritika | kudarc | megaláztatás | szégyen"]

⁵³ CQL = [word="jól"] [lemma="tud"] [word="tűrni"] [word="a"] [lemma="hideg"]

⁵⁴ CQL = [word="jól"] [lemma="tűr"] [word="a"] [lemma="hideg"]

⁵⁵ CQL = [lemma="tud"] [word="állni"] [word="az"] [word="ütéseket"]

⁵⁶ CQL = [lemma="áll"] [word="az"] [word="ütéseket"]

⁵⁷ CQL = [word="el"] [lemma="tud"] [word="bírn"] [word="a | az"]

[lemma="súly | teher | terhelés | kapa | eke | kistáska | táska | bőrönd"]

⁵⁸ CQL = [lemma="elbír"] [word="a | az"]

[lemma="súly | teher | terhelés | kapa | eke | kistáska | táska | bőrönd"]

győz 'megbirkózik valamivel'

- (70) a. #Alig tudta győzni a sok munkát. 0 MNSZ-találat⁵⁹
b. Alig győzte a sok munkát. 106 MNSZ-találat⁶⁰

befér

- (71) a. #Nem tudtam beférni az ajtón. 0 MNSZ-találat⁶¹
b. Nem fértem be az ajtón. 29 MNSZ-találat⁶²

Érdemes megfigyelni a kontrasztot az akaratlagos *bemegy*-gyel:

- (72) a. Nem tudtam bemenni az ajtón. 3 MNSZ-találat⁶³
b. Nem mentem be az ajtón. 3 MNSZ-találat⁶⁴

A *befér* átvitt értelemben is hasonlóan viselkedik:

- (73) a. #János be tudott férni a csapatba. 0 MNSZ-találat⁶⁵
b. János befért a csapatba. 41 MNSZ-találat⁶⁶

Itt is erős a kontraszt az akaratlagos *beilleszkedik*-kel:

- (74) a. János be tudott illeszkedni a csapatba. 11 MNSZ-találat⁶⁷
b. János beilleszkedett a csapatba. 124 MNSZ-találat⁶⁸

2. Körülménymodalitást kifejező infinitívusos főmondatok

Ebben a szakaszban minden mondat ténylegesen előforduló, nem-konstruált megfigyelés, részben az idézett korpuszból, részben pedig magyar nyelvű, az interneten elérhető elektronikus szövegekből.

⁵⁹ CQL = [lemma="tud"] [word="győzni"] [word="a | az"]

[word="munkát | harcot | loholást | küzdelmet | versenyt | iramot | versengést"]

⁶⁰ CQL = [lemma="győz"] [word="a | az"]

[word="munkát | harcot | loholást | küzdelmet | versenyt | iramot | versengést"]

⁶¹ CQL = [word="nem"] [lemma="tud"] [word="beférni"] [word="a | az"] [msd="FN.SUP"]

⁶² CQL = [word="nem"] [lemma="fér"] [word="be"] [word="a | az"] [msd="FN.SUP"]

⁶³ CQL = [word="nem"] [lemma="tud"] [word="bemenni"] [word="a | az"] [msd="FN.SUP"]

⁶⁴ CQL = [word="nem"] [lemma="megy"] [word="be"] [word="a | az"] [msd="FN.SUP"]

⁶⁵ CQL = [word="be"] [lemma="tud"] [word="férni"] [word="a | az"]

[word="csapatba | keretbe | névsorba | delegációba | zenekarba | kórusba | válogatottba"]

⁶⁶ CQL = [lemma="befér"] [word="a | az"]

[word="csapatba | keretbe | névsorba | delegációba | zenekarba | kórusba | válogatottba"]

⁶⁷ CQL = [word="be"] [lemma="tud"] [word="illeszkedni"] [word="a | az"]

[word="csapatba | keretbe | névsorba | delegációba | zenekarba | kórusba | válogatottba"]

⁶⁸ CQL = [lemma="beilleszkedik"] [word="a | az"]

[word="csapatba | keretbe | névsorba | delegációba | zenekarba | kórusba | válogatottba"]

2.1. Önkéntelenérzékelés-igék

- (75) Hallani a tenger morajlását.
- (76) Innen látni a hegycsúcsot.
- (77) Érezni a virágok illatát.

2.2. Önkéntelen(fel)ismerés-igék

- (78) Falusi Mariann angyali hangját ezer közül is megismerni.⁶⁹
- (79) A ceglédi üzletkötőt a nyelvpiercing miatt kissé nehezen érteni.
- (80) Jellegzetes rajztechnikájáról könnyen felismerni Jazava alkotásait.
- (81) Nem emlékezni konstruktív javaslatukra.
- (82) Az ütközések következtében gyakran tapasztalni motorhibát.
- (83) Manapság már ritkán találni valódi antik szőnyeget.
- (84) Nehezen kapni taxit Zomborban.⁷⁰
- (85) Nem lenni a nyomát Orbán kutyájának.
- (86) Mindenhol azt olvasni, hogy a terhességre nem veszélyes a COVID-19 fertőzés.⁷¹

2.3. Fizikaidiszpozíció-igék

- (87) Padovából könnyen elérni mind a tengert, mind a hegyeket.
- (88) Nehezen bírni ezt a nagy meleget.
- (89) [Ősszel Delhiben a hőség reggeltől délutánig tart, délután a lenyugvó nappal együtt a hőség is visszavonul,] este már elbírni a zakót.
- (90) azért aszkéta én sem vagyok, ha a csajokkal este rágicsálunk egy kis mogyit, nem szenvedek... de egyedül nagyon könnyen kibírni!!!
- (91) Templomok, plébániák újulnak fel, szinte alig győzni a sok munkát.

⁶⁹ A klasszikus példa a népdalból: *Megismerni a kanászt ékes járásáról.*

⁷⁰ A klasszikus példa a gyermekdalból: *Oda megyünk lakni, ahol tejet kapni.*

⁷¹ Az *olvas* jelentése itt 'szövegben (olvasással) megtalál', l. a diszkussziót fentebb.

(92) Kis helyekre is könnyen beférni vele.

3. Diszpozicionális mediális igék

Ebben a szakaszban minden mondat ténylegesen előforduló, nem-konstruált megfigyelés, részben az idézett korpuszból, részben pedig magyar nyelvű, az interneten elérhető elektronikus szövegekből.

3.1. Önkéntelenérzékelés-igék

(93) Hallatszik a tenger morajlása.

(94) Innen látszik a hegycsúcs.

(95) Érződik a virágok illata.

3.2. Önkéntelen(fel)ismerés-igék

(96) Miről ismerszik meg egy jó cipő?

(97) Talán mindebből könnyebben értődik meg, ...

(98) A biztonságot sugárzó és nyújtó férfi felismerszik.

(99) Az idomok alatt valóságosan környezetbarát (Euro-3) egyhengeres motor találszik.

(100) Nehezen kapódik ember, mert mind elmentek Itáléba.⁷²

(101) Szellemi tevékenységünk központja az agy szöveteiben leledzik.

(102) %Nem minden csacskaság olyan csacska, amilyennek olvasszik.

4. Segédigeként

Ebben a szakaszban minden mondat ténylegesen előforduló, nem-konstruált megfigyelés, részben az idézett korpuszból, részben pedig magyar nyelvű, az interneten elérhető elektronikus szövegekből.

⁷² Moldvai magyar adat (https://www.telekialapitvany.hu/wp-content/uploads/2013/02/moldvai_csangok_es_a_valtozo_vilag.pdf)

- (103) a. Félig-meddig megvakultam, nem látok olvasni, írni.
b. Ha teljesen sötét van a szobában, akkor nem látok írni a laptop billentyűzetén.
- (104) Másfél óra után már nem bírok figyelni az előadásra.
- (105) A szállításnál alaposan becsomagolták, minden sértetlenül érkezett, alig győztem kicsomagolni.
- (106) a. Ha esetleg az érdeklődésedet véletlenül fel találtam kelteni...
b. Ne vitatkozz velem, mert meg talállak harapni!
- (107) azt lelte mondani, hogy az első magyar katasztrófa előzte meg az Ő föllépését
- (108) Földrajzból nem értem megcsinálni a házit, kérhetek segítséget?
- (109) a. Olvastam az előző üzidet is, csak tegnap nem érkeztem válaszolni.
b. Még nem értem elolvasni, kb. addig jutottam, hogy át tudtam lapozni.
c. János megérte behozni az összes tűzifát.⁷³
- (110) Tudok sakkozni, de most nem érek rá, sok munkám van.⁷⁴

⁷³ Nyugat-dunántúli adat. Cser András szíves közlése.

⁷⁴ *Tud* 'képes rá a tudása alapján' – az ún. *savoir*-használat (vö. Kálmán et al. 1989) – konstruált példamondat. Vö. az ún *pouvoir*-használat (ami a mi elemzésünkben az általános, képesség típusa szerint nem korlátozott képességmodalitás):

(i) Nem tudok most sakkozni, sok munkám van.